

Pietro U. DINI

DĖL BALTŲ KALBOTYROS ISTORIOGRAFIJOS RENESANSO PALEOKOMPARATYVIZMO LAIKOTARPIU*

§ 0. 1954-aisiais metais Giuliano Bonfante užsiminė, kad labai mažai turi stebinti tai, jog baltų kalbų nėra seniausiuose Europos kalbų aprašymuose. Yra žinoma, kad baltų kalbų neminėjo nei Dantė Alighieri (plg. D a n t e, apie 1304), nei Rodrijas Jiménez de Rada (apie 1243), nei André de Poza (1587), nei Gilbertas Genebrardus (1580), nei Justas Scaligerus (1610), nei visi kiti autoriai, kurie tais laikais klausėsi *unde processit diversitas ydiomatum*. Taip jau atsitiko, kad praėjusių laikų filologai baltų kalbų nežinojo ir jas ilgai ignoravo.

Praėjus bemaž keturiasdešimčiai metų po Bonfante's teiginio, tai yra per pastaruosius trisdešimt metų, vadinamosios „premokslinės“ kalbotyros (ir ypač Renesanso epochos paleokomparatyvizmo) tyrimai gerokai pasistūmėjo į priekį, išsiplėtė, tačiau baltistika yra išslydusi iš jų akiračio. Iš tikrųjų vadinamasis premokslinis kalbotyros laikotarpis, ypač Renesanso epochos paleokomparatyvizmas, pastaraisiais metais buvo tyrinėtas daugiau negu bet kada anksčiau (pvz., T a v o n i, 1990), deja, baltistikoje šia tema šiandien labai mažai tegalime pasakyti nauja. Praėjusių laikų sampratos bei teorijos, liečiančios baltų kalbas, iki šiol netapo sistemiško mokslinio susidomėjimo objektu. Kitaip tariant, apskritai baltų kalbotyros istoriografija (toliau = BKI), o ypač Renesanso laikotarpio, tebelieka gerokai apleista.

Viskas taip susiklostė dėl daugelio priežasčių: viena vertus, kalbotyros istoriografija, kaip savarankiška ir teoriškai pagrįsta kalbos mokslo šaka, yra palyginti naujas reiškinys kalbotyros horizonte; kita vertus, Lietuvos bei Latvijos baltistams dar neseniai buvo draudžiama (arba labai pavojinga) tyrinėti kalbinius klausimus, kurie būtų (arba bent atrodytų) susiję su tautos istoriografija. Norint pasitikrinti, kiek baltistų susidomėjimas šia mokslo šaka vėluoja, užtenka pavartyti autoritetingo žurnalo

* Pranešimas skaitytas VIII tarptautiniame baltistų kongrese (Vilnius 1997.X.7-9) ir parengtas įgyvendinant Alexander-von-Humboldt-Stiftung'o tyrimo projektą prof. W. P. Schmido Kalbotyros seminare (Getingeno universitetas). Už pranešimo ir straipsnio redagavimą esu dėkingas B. Stundžiai ir G. Subačiui.

„Historiographia Linguistica“ tomas. Daugiau negu penkiasdešimtyje jau išėjusių tomų nerasime nė vieno straipsnio, skirto BKI – nei vadinamajam premoksliniam, nei moksliniam jos laikotarpiui. Jokio skyriaus apie baltų kalbotyrą nėra ir neseniai išleistuose kalbotyros istorijos veikaluose (pvz. L e p s c h y, 1990 arba K o e r n e r, A s h e r, 1995).

§ 1. Kadangi subrendęs mokslas negali neskirti dėmesio savo praeičiai (plg. S i m o n e, 1975) ir baltistikoje dabar jau padėti teoriniai pagrindai lingvistiniams istoriografiniams tyrimams, toliau verta atkreipti dėmesį tik į kai kuriuos šios specifinės lingvistikos šakos bruožus.

BKI turi būti suprantama kaip bendresnio kalbotyros istoriografijos tyrimo dalis (plg.: A r e n s, 1987; B r e k l e, 1987; K o e r n e r, 1995). Gal ne pro šalį priminti tokio pobūdžio tyrimus, pabrėžiant, kad, pirma, būtent istoriografinis, o ne istorinis momentas juose yra svarbiausias; antra, jų prigimčiai būdinga orientuotis į teoriją, o ne į faktus. Iš to, kas pasakyta, aiškėja ir trečiasis, esminis teiginys, kad reikia aiškiai skirti kalbos istoriją nuo kalbotyros istoriografijos.

Pagrindinis BKI tyrimo tikslas yra lingvistinių sampratų rekonstrukcija, apimanti baltų kalbas nuo laikotarpio prieš Humanizmą ir Renesansą iki šiandienos. Tolesnis žingsnis – BKI integravimas į bendrąją kalbotyros istoriografijos schemą.

Remiantis Lepschy'o siūlomu skirstymu – tikintis smulkesnės periodizacijos ateityje – galima preliminariai pasiūlyti ir BKI skirti bent į tris pagrindinius laikotarpius, kurių du pirmieji pagal įprastą terminologiją vadinami „premoksliniais“, o paskutinis – jau „moksliniu“:

I. Ikirenesansinės ir Renesanso lingvistikos laikotarpis, apimantis visas pirmąsias užuominas apie baltų tautas su tam tikru jų kalbos aprašymu iki XVI amžiaus Europos istorijos rėmuose; šiam periodui priklausančių autorių sampratos bus aptartos kiek vėliau;

II. Mokslinio lyginamojo istorinio metodo išvakarių laikotarpis, t. y. XVII ir XVIII amžių lingvistika, kada atsiranda pirmosios baltų kalbų gramatikos, baltų kalbos lyginamos tarpusavyje ir su kitomis kalbomis. Tai epochai priklauso darbai tokių autorių, kaip: Christoph H a r t k n o c h (1679), Claude D u r e t (1613), Pierre D'Avity (1670), Eduard B r e e r e w o o d (1614), Oscar H e r m e l i n (1717), M. J. Elias H e d e r (H e d e r u s, 1727), Friederich A d e l u n g (1820) ir kt., galų gale, Lorenzo H e r v á s y P a n d u r o (1787) ir Christian A d e l u n g (plg. A d e l u n g, V a t e r, 1809).

III. Mokslinio lyginamojo istorinio metodo lingvistikos laikotarpis, sąlygiškai prasidedantis nuo 1816-ųjų metų su Franzo Boppo darbais ir tebesitęsiantis iki šiandien.

Kaip jau minėta, dabartinės BKI tyrimų būklės laikyti patenkinama negalima, nes nėra nė vieno fundamentalaus apibendrinamojo istoriografinio veikalo apie baltų

kalbų suvokimą. Šia tema šiek tiek rašyta tik pastaraisiais metais¹. Dėl to ne ypač stebina tai, kad daugelyje neseniai išleistų plačių kalbotyros istorijų trūksta baltų kalbų skyriaus².

Vadinamojo paleokomparatyvizmo, atseit „premokslinis“, periodas tęsėsi, drįstu priminti, nuo pirmųjų XIII amžiaus žinučių apie prūsus iki paties mokslinio lyginamojo istorinio metodo kalbotyroje atsiradimo, tai yra – pagal įprastą skirstymą – iki Boppo darbų. Toliau šiame straipsnyje norėtusi sutelkti dėmesį būtent į Renesanso paleokomparatyvizmo periodą.

§ 2. Visų pirma reikia konstatuoti, kad ypač šioje srityje jaučiamas ryškus trūkumas parengiamųjų darbų, kurie supažindintų su problematika. Vienuose darbuose (netgi ypač kompetentingų autorių³) dažnai buvo apsiribojama keliomis trumpomis pastabomis, kituose – ši tema netgi buvo vertinama kaip kažkas „išgalvota“ arba esanti „legendinio pobūdžio“⁴, ir jau *ipso facto* ne tiktai kaip kažkas „premoksliška“, bet netgi kaip „antimoksliška“. Renesanso laikotarpį nuosekliai tyrinėjo T. B u c h i e n ė (1955; 1966 ir kt.; P a l i o n i s, B u c h i e n ė, 1957) bei K. E i g m i n a s (1979; 1995) ir T. G. F e n n e l l a s (1977; 1981; 1984; 1988; 1996 ir kt.) darbuose apie lietuvių ir latvių kalbų XVII a. gramatikas, epizodiškai – G. S u b a č i u s (1996), P. V a n a g a s (V a n a g a s, 1996) ir kt. Rimtą išimtį sudaro tik E. C o s e r i u veikla, nes daugelyje savo straipsnių jis *en passant* lietuvių ir baltų kalbas (pvz., C o s e r i u, 1995).

Čia taip pat būtina pasakyti, kad tyrinėjant šią sritį neretai galima susidurti ir su publikacijomis, mažai teturinčiomis informatyvumo ar netgi sufantazuotomis bei klaidingomis. Jos atsirado todėl, kad autoriai prastai mokėjo kalbas, dabar vadinamas „baltų“ kalbomis. Bet ir klaidos yra žinojimo dalis, todėl tyrinėtinos ir jos (apie tai žr. R o m a s c h k o, 1993).

Pagrindiniai klausimai, į kuriuos reikėtų mėginti atsakyti, skamba šitaip: kokios baltų kalbų sampratos vyravo paleokomparatyvizmo epochoje? Kokio pobūdžio jos buvo ir kokiais argumentais rėmėsi?

¹ Verta čia priminti V. T o p o r o v o (1958) darbą apie baltų-slavų kalbų vienybės istoriją, G. S u b a č i a u s (pvz., 1993, 1995, 1997) darbus apie XIX a. mėginimus kurti lietuvių bendrinę kalbą vad. „žemaičių kalbos“ pagrindu, L ö t s c h o (1987) darbą apie vėlesnį laikotarpį.

² Plg.: L e p s c h y, 1990; A s h e r, S i m p s o n, 1994; K o e r n e r, A s h e r, 1995. Tik bibliografinis projektas „Renaissance Linguistic Archive“ (įkurtas Pisoje 1987 metais ir iki 1995 metų vadovautas M. T a v o n i ' o, po to – G. H a s s l e r i o) jau iš pat pradžių apėmė ir baltistinę medžiagą, plg. R L A 1987–1990. Pirmas šios problematikos sistematizacijos bandymas yra knygoje: D i n i, 1997 f, 307–314.

³ S a b a l i a u s k a s, 1979, I, 5–12. Šio vertingo darbo tikslas yra lituanistikos (bei baltistikos) kaip disciplinos istorija (o ne BKI).

⁴ P v z., J u r g i n i s, 1979. Šiam mokslininkui turime būti dėkingi už platų medžiagos išdėstymą.

Ištirus A. S. Piccolomini'o bei jo pasekėjų ir tęsėjų darbus (be kitų, Sabellico, Volaterrano)⁵; išnagrinęjus J. Długożo (1876, 470–473), M. Kromero (Cromerus, 1555), J. L. Decijaus (Decius, 1521, 40) ir kitų lenkų istorikų veikalus ir kronikas; taip pat išanalizavus vadinamųjų „lotynintojų“ iš Vilniaus – Mykolo Lietuvio (Michalo Lituanus), Augustino Rotundo – raštus⁶, galima teigti, kad šiuo laikotarpiu lingvistinis domėjimasis baltų kalbomis apėmė įvairius aspektus, bet populiariausi buvo genealogija ir kalbų tarpusavio santykiai.

Apie baltų kalbų kilmę ir jų genealoginį priklausymą tada buvo labai paplitusios kelios nuostatos, kurias ankstesniuose straipsniuose pavadinau lingvistinėmis sampratomis. Jos yra tokios: slaviškoji, romėniškoji ir „pusiau lotyniškoji“, ilyriškoji, britaniškoji, graikiškoji (tik apie prūsų kalbą) ir dar kitokios. Įdomiausia, kad visos šios sampratos „gyvavo“ tuo pačiu metu. Daugelio autorių neretas bruožas yra laikytis daugiau negu vienos sampratos ir/arba jas labiau ar mažiau sąmoningai maišyti. C. Gessnerio 1555 metų „Mithridates, seu de differentia linguarum...“ šiuo atžvilgiu yra pavyzdinis veikalas (žr. Dini, 1997 b).

Savaime aišku, kad kiekvienai lingvistinei sampratai būtinas sistemiškas istoriografinis aprašymas ir kad kiekvieno autoriaus lingvistinė koncepcija reikalauja mokslinio dėmesio.

§ 2.1. Kaip konkretų pavyzdį galima trumpai aptarti „ketveriopos kalbos“ lingvistinę sampratą. Pagal Miechovitą lietuvių kalba laikytina viena, nors ketveriopa (*linguagium Lithuanicum est quadripartitū, primum linguagium est Iaczuingorum... Alterum est Lithuanorum & Samagitharum: Tertium Prutenorum. Quarto in Lothua seu Lothihola, id est Livonia...*)⁷. Dera pabrėžti, kad terminas *linguagium Lithuanicum* Miechovito tekste suprantamas kaip hiperonimas, tai yra bendrasis pavadinimas, žymintis kalbinį arealą, kuriam priklauso atskiros jotvingių, lietuvių bei žemaičių, prūsų ir latvių kalbos.

Ši gana moderni lingvistinė samprata, pagal kurią baltų kalbos jau buvo vertinamos kaip atskira ir savarankiška kalbų grupė, aptinkama ir kitų autorių veikaluose; dažnai su variacijomis, kurios rodo gyvą diskusiją. „Ketveriopos kalbos“ lingvistinės sampratos variantai randami tiek vadinamųjų 'filoglotų' (tai yra šveicarai Th. Biblianderis, C. Gessneris ir italas A. Rocca) veikaluose⁸, tiek kitų autorių (pvz.:

⁵ Plg. Aenea Silvius Piccolomini XV a., 103: „Sermo gentis Sclavonicus est; latissima est enim haec lingua et in varias divisa sectas“; taip pat žr.: Sabellicus, 1498–1504, 303; Volaterranus, 1506 [= 1603, 250].

⁶ Plg. Michalo Lituanus 1550 [1615], Epitome fragminis quinti; Rotundus, 1576, Pratarmė.

⁷ Miechowita, 1517 [= Scriptores Rerum polonicarum, I, 146].

⁸ Plg. Bibliander, 1548, 12: „Linguagiū Lithuanicū est quadripartitum.“; Gessner, 1555, 59v: „Lituanorum lingua est quadripartita...“; Rocca, 1591, 351: „Lingua quadripartita censetur...“.

J. L. Decius, S. Münster, P. Giovio) darbuose⁹, bet jų nėra nei A. S. Piccolomini'o ir kitų slaviškos lingvistinės sampratos šalininkų (smulkiau apie tai žr. D i n i, 1997 d), nei Vilniaus „lotynintojų“ tekstuose, kurie labiau laikėsi „pusiau lotyniškosios“ lingvistinės sampratos (apie tai žr. D i n i, 1995).

Tik vadovaujantis lingvistinės istoriografijos principais galima išgvildinti, kokie buvo įvairių lingvistinių sampratų tarpusavio santykiai tam tikroje epochoje, ir nustatyti tolimesnį kiekvienos sampratos likimą. Dėl to, kad XVI ir XVII a. vyranta ilyriškosios baltų kalbų sampratos, Miechovitos „ketveriopos kalbos“ samprata, kuri jau slėpė savyje baltų kalbų savarankiškumo pripažinimą *ante litteram*, ilgai liko be pasekėjų. Tik L. Hervás y Panduro veikale „Saggio pratico delle lingue“ (1787) vėl „pajuto“, taip sakant, Miechovitos lingvistinės sampratos moderniškumą ir iš naujo pamėgino baltų kalbas atskirti nuo slavų ir vertinti kaip atskirą kalbų grupę (apie tai žr. D i n i, 1997 c).

§ 2.2. Tai, kas padaryta iš BKI paleokomparatyvizmo laikotarpiu, tiesa, kelia ir kitokio pobūdžio problemų, kurių čia negalima nepaminėti.

Kalbotyros istoriografija – taip pat ir BKI kaip bendrosios kalbotyros istoriografijos dalis – turi būti iš esmės *theory oriented* (o ne *data oriented*, kaip greičiau yra su baltų kalbotyros istorija) (plg. R o b i n s, 1973). Nė kiek nenorint šio principo sumenkinti, vis dėlto reikia pastebėti, kad BKI paleokomparatyvizmo periodo konkrečiuose tyrimuose skirtumas tarp *data* (realių žinių) ir *theory* (bendrų sampratų apie šias kalbas) dažnai sušvelninamas. Tai priklauso tiek nuo BKI vėlavimo, tiek nuo jos savitumo palyginti su kitais baltistiniais tyrimais. Dėl tos priežasties siūlyčiau – bent pradiniam etapui – BKI rutulioti pagal principą *theory and data oriented*. Tai būtų naudinga tiek pačiai BKI, tiek kalbos istorijai. Antra vertus, konkretūs darbai apie H. Megiserą, L. Thurneyserą, P. Giambullariį ir kitus (žr.: S j ö b e r g, 1969; D i n i, 1997 e) rodo, kad paleokomparatyvizmo laikotarpio spaudiniuose dar galima aptikti vertingų kalbinių (šiuo atveju prūsų kalbos) duomenų, lygiai taip kaip pranciškonų tekstuose atrandama lotynišku-lietuviškų glosų.

§ 3. Baigiant šitą įžanginį žodį apie BKI, norėtusi atkreipti dėmesį į būtinumą, plėtoti bei tirti ir šią baltistikos sritį. Mano supratimu, esminius Renesanso paleokomparatyvizmo epochos BKI punktus, kurie būtini ateityje išnagrinėti, galima trumpai suformuluoti taip:

a) remiantis pirminiais šaltiniais, rekonstruoti atskiras lingvistinių sampratų, vienaip ar kitaip susijusių su baltų kalbomis prieš atsirandant lyginamajai kalbotyrai, charakteristikas;

Apskritai apie 'filoglotus' žr. T a v o n i, 1990, 236–239; apie šiuos autorius ir baltų kalbas žr. D i n i, 1994, 1997a, b.

⁹ Plg. D e c i u s, 1521, 40: „Quattuor gentes habent propria linguagia..“; M ü n s t e r, 1543 [= 1564, 1268]: „In der Littaw feind viererley Sprachen...“; G i o v i o, 1567, 210: „In der Littaw feind viererley spraaehen...“.

b) apibūdinti pagrindinių autorių esminių minčių sąsajas.

c) ištirti lingvistinių sampratų, atsiradusių įvairiose Europos vietose (schematizuojant tai galėtų būti: rytai/ vakarai, pietūs/ šiaurė) santykius.

Pirmasis panašaus kompleksinio tyrimo rezultatas galėtų būti atkurtas bendras baltų kalbų suvokimo vaizdas. Be to, tai galėtų padėti:

– Nustatyti pagrindinius dėsningumus, būdingus skirtingų laikotarpių baltų kalbų aprašymams, kai tos kalbos dar buvo mažai pažįstamos ir nelaikytos savarankiška grupe.

– Tiksliau aprašyti „kultūrinę“ kalbotyros būklę epochoje, kai Boppas ir jo pasekėjai įtraukė į savo tyrimus ir baltų kalbas (pirmiausia lietuvių).

– Sekti vėlesnius sampratų apie šią kalbų grupę kitimus jau genealoginės giminystės tyrimų indoeuropiečių kalbų šeimos fone (visų pirma pagal santykį su slavų ir germanų kalbomis).

Tokie, regis, galėtų būti pagrindiniai BKI uždaviniai.

ZUR HISTORIOGRAPHIA LINGUISTICA BALTICA DER PALÄOKOMPARATIVISMUS-ZEIT

Zusammenfassung

Die *Historiographia Linguistica Baltica* (= HLB, Historiographie der baltischen Linguistik) ist ein Teil der allgemeinen Erforschung zum Thema der *Historiographia Linguistica* (= HL, oder Historiographie der Linguistik). Dieses besondere Forschungsgebiet bezieht sich auf die historiographische (und nicht auf die historische) Erforschung innerhalb der baltischen Sprachwissenschaft. Die HLB ist ein vernachlässigtes Forschungsgebiet in der Baltologie. Da in diesem historiographischen Bereich – besonders für die Paläokomparativismus-Zeit – noch vorbereitende Arbeiten fehlen, muß man sich sehr oft auf die Quellen (Primärliteratur) beziehen. Man kann keine Gesamtstudie über die Sprachauffassungen in der baltischen Sprachdomäne nennen, sondern nur einige sporadische Einzelbeiträge. Die Reife einer Disziplin manifestiert sich auch dadurch, daß sie fähig ist, über die eigene Vergangenheit nachzudenken. Da dieses Reifenniveau von der Baltologie erreicht worden ist, ist es höchste Zeit, daß man sich mit der HLB befaßt und einige preliminäre Koordinaten für ihre Erforschung feststellt. Als konkretes Beispiel der HLB Nachforschung wird der Fall der *Lingua Quadripartita* von Miechowite kurz dargestellt.

ŠALTINIAI

Adelung Friederich, 1820, Uebersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialekte, St. Petersburg, Gretschn.

Adelung Johann Christoph, Vater Johann Severin, 1809, Mithridates oder allgemeine Sprachkunde..., II, Berlin, Voss.

Bibliander Theodor, 1548, DE RATIONE communi omnium linguarum & literarū commentarius Theodori Bibliandri. CVI adnexa est compendiaria explicatio doctrinæ recte beateq; uiuēdi, & religionis omnium gentium atque populorum, quam argumentum hoc postulare uidebatur, TIGVRI APVD CHRISTOPH. FROSC. AN. M.D.XLVIII.

Breerewood Edward, 1614, ENQVIREIES TOVCHING the diversity of LANGVAGES, and RELIGIONS, through the chiefe parts of the World..., St. Pauls Churchyard.

Cromerus Martin, 1555, De origine, & rebus gestis Polonorum libri XXX... Basileæ, per Ioannem Oporinum. [M.D.LV].

Dante Alighieri, (apie) 1304–07, De vulgari eloquentia.

D'Avity Pierre, 1670, Description Generale de l'Evrope. Quatriesme partie dv monde avec tous ses empires, royavmes, estats et repvbliques..., III, A Paris, Chez D. Bechet et L. Billaine.

Decius Jodocus Ludovicus, 1521, Ad illvstrissimvm invictissimvmqve principem et dominvm Sigismvndvm dei nvtv Poloniae regem magnvm Lithvaniae dvcem, Rvssiae, Prvssiae, Pomeraniaeque dominvm et heredem & c. Iodoci Lvdvici Decii wissenbvrggeñ sacri lateraneñ et imperialis palatii comitis in qvatvor libros historiarvm regni Poloniae excellentissimi Domini Mathiae de Mechovia artivm et medicinæ doctoris et canonici Graccovieñ nvcvptoria epistola... Impreffum Craccouiae opera atq; industria Hieronymi Vietoris Chalcographi. Anno M.D.XXI. menfe Decembri.

Długosz Jan, 1876, Joannis Długossii seu Longini Canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII, Tomus III, libri IX–X, Cracoviae, Łakociński, Omnia cura Alexandri Przewdziecki edita. Cracoviae ex typographia Kirchmayeriana.

Duret Claude, 1613, Thresor de l'Histoire des langves de cest vnivers..., Imprime a Colongny, par Matth. Berjon.

Genebrardus Gilbertus, 1580, Gilb. Genebrardi theologi parisiensis divinarvm hebraicarvmqve literarvm professoris regii Chronographie libri qvatvor..., Parisiis, Apud Martinum Iuuenem.

Gessner Conrad, 1555, Mithridates Gesneri, exprimens differentias lingvarum, tum veterum, tum qua hodie, per totum terrarum orbem, in usu sunt. Tiguri 1555, Typis Wolphianis [II leid. 1610 m.].

Giambellari Pierfrancesco, 1566, Istoria d'Europa, I–VII, Venezia, F. Sanese.

Giovio Paolo, 1567, Moscouiter wunderbare Historien: In welcher deß treffenlichen Grossenland Reüßfen,... Gedruckt zu Basel, Anno 1567.

Hartknoch Christoph, 1679, Alt und Neues Preußen, Francfurt und Leipzig [II leid. 1684 m.].

Hederus M. J. Elia, 1727, De lingua Herulica, seu Lituonica & Samogitica, tum Pruffica, deinde Lettica, & Curlandica, deinde Werulica, & tandem Sireenorum in Wolluft-Ußgi Ruffiae magna provincia Schediasma, „Miscellanea Berolinensia, ad incrementum scientiarum ex scriptis societati regiae scientiarum exhibitis edita“, Continuatio II..., Berolini, A. Haude.

Hermelin Olav, 1717, De Origine Livonorum disquisitio..., Lipsiae, H.I. Grossius.

Hervas y Panduro Lorenzo, 1787, Saggio Pratico delle lingue, Cesena, Biasini.

Megiser Hyeronimus, 1603, Thesaurus Polyglottus: vel, Dictionarium Multilingue: Ex Quadringentis circiter tam veteris, quam novi (vel potiùs antiquis incogniti) Orbis Nationum Linguis, Dialectis, Idiomatibus & Idiotismis, constans... Hieronymo Megisero P. C. Cæs. et Sereniff. Austr. Archidd. Historiographo..., Francofvrti ad Moenvm... M.DC.III.

Miechowita (Maciej z Miechowa), 1517, Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis, Cracoviae, Haller [= Scriptorum Rerum Polonicarum, I].

Münster Sebastian, 1543, Cosmographey, Basel, Petri.

Piccolomini Aenea Sylvius [Pio II], XV. amž., Historia ...iu pii secundi Pontificis Maximi de Rebus europeis quam Cardinalis condidit, Codex Octaviani Ubaldini, Urb. Lat., 508, Inkunbel des Archivs des Vatikans. [=žr. M. Andžiułytė-Ruginienė, 1937, 101–106].

de Póza André, 1587, De la antigua lengua, poblaciones, y comarcas de las Españas, Bilbao.

de Rada Jiménez, (apie) 1243, De rebus Hispaniae.

Rocca Angelo 1591, Appendix de dialectis, hoc est de variis linguarum generibus. In Bibliotheca Apostolica Vaticana a Sixto V P.M. in splendidiorem commodoriemque locum traslata... Roma, Tipografia Apostolica Vaticana, 1591 (=A. Rocca, Opera Omnia, Roma, Tipografia San Michele, 1719).

Rotundus Augustinas, 1576, Pratarinë. II-as Lietuvos Statutas [= Archivum Komisji Prawniczej, VII, Kraków, 1900, XV–XXII; Idem, – Sietynas, V, Vilnius, 1989, 113–125].

Sabellicus, 1498–1504, Rapsodiae historiarum enneadum ab urbe condita, Venetiis [= Opera in duos digesta tomos, Basileae, 1538].

Scaligerus Julius Caesar, 1610, Ios. Ivsti Scaligeri Ivlii Caesaris a Bvrden filii Opvscvla varia antehac non edita, Parisiis, Apud H. Beys.

Volaterranus Rafael Maffeius, 1506, Commentariorum Urbanorum octo et triginta libri, Roma.

Michalo Lituanus, 1550 [1615], De moribus Tartarorum, Litanorum et Moschorum, Basilea [= Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, Vilnius, 1966].

LITERATŪRA

Andžiulytė-Ruginienė M., 1937, Aenea Sylvio de Piccolomini ir jo raštas apie Lietuvą, – Id., Žemaičių christianizacijos pradžia, Kaunas, 92–110.

Arens H., 1987, Gedanken zur Historiographie der Linguistik, – P. Schmitter (Hrsg.), Geschichte der Sprachtheorie, Tübingen, 3–19.

Asher R. E., Simpson J. M. Y., 1994, The encyclopedia of language and linguistics, Oxford etc.

Bonfante G., 1954, Ideas on the kinship of the European language from 1200 to 1800, – Cahiers d'histoire mondiale, I, 679–699.

Brekle H. E., 1987, Was heißt und zu welchem Ende studiert man Sprachwissenschaftsgeschichte?, – P. Schmitter (Hrsg.), Geschichte der Sprachtheorie, Tübingen, 43–62.

Buchienė T., 1955, Dėl Kleino gramatikos santykio su kai kuriomis XVI–XVII amžių kitų kalbų gramatikomis, – Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, I, 133–144.

Buchienė T., 1966, Zu Daniel Kleins litauischer Schreibung, – Baltistica, II, 195–197.

Coseriu E., 1995, Das westeuropäische Bild vom Südslawischen zur Zeit Primus Trubers, – Kluge R. -D. (Hrsg.), Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen Primus Truber und seine Zeit, München, 174–185.

Dini P. U., 1994, Baltų kalbos bei kultūros Rinascimento laikotarpiu. Baltų kalbų suvokimas Andželo Rokos 1591 m. „De dialectis“, – Baltistica, IV priedas, 42–50.

Dini P. U., 1995, Ruski e latino/ lituano secondo i „latinizzanti“ di Vilnius, – Res Balticae, I, 141–156.

Dini P. U., 1997 a, Biblianders (1548) Quelle über die baltischen Sprachen, – Res Balticae, III, 231–237.

Dini P. U., 1997 b, Auffassungsvarietät über die baltischen Sprachen in „Mithridates“ (1555) von Conradus Gesnerus, – Baltistica, 32 (1), 41–48.

Dini P. U., 1997 c, Der Werdegang der Auffassung über die baltischen Sprachen bei Lorenzo Hervás y Panduro am Vorabend der vergleichenden Sprachwissenschaft, – Indogermanische Forschungen, CII, 261–294.

Dini P. U., 1997 d, Zwei neue altpreussische Wörter im „Thesaurus Polyglottus“ (1603) von Hieronymus Megiser, – Colloquium Pruthenicum Secundum, Kraków, spausdinama.

Dini P. U., 1997 f, Le lingue baltiche, Firenze.

Dini P. U., 1997 e, Zur slavischen Auffassung des Baltischen. Baltische Sprachen und Kulturen in der Renaissance, – Festschrift Toporov, spausdinama.

- Eigminas K., 1979, Anoniminės 1737 m. lietuvių kalbos gramatikos „Universitas linguarum Litvaniae“ santykis su kitomis to meto gramatikomis, – Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, I, 135–147.
- Eigminas K., 1995, K. Sapūnas iniziatore della linguistica lituana, – *Res Balticae*, I, 157–164.
- Fennell T. G., 1977, The emergence of a Latvian grammatical tradition: noun morphology, – *Journal of Baltic Studies*, VIII, 51–62.
- Fennell T. G., 1981, The first description of the Latvian deictive mood, – *Lituanus*, XXVII, 30–34.
- Fennell T. G., 1984, Dreszell's „Gantz kurtze Anleitung Zur lettischen Sprache“: a re-evaluation of its sources, – *Journal of Baltic Studies*, XV, 48–55.
- Fennell T. G., 1988, Observations on syntax in Johannes Langius' Latvian grammar of 1685, – *Journal of Baltic Studies*, XIX, 235–240.
- Fennell T. G., 1996, Eléments latins dans la description grammaticale du letton aux XVIIe et XVIIIe siècles, – M.M. Jocelyne Fernandez & R. Raag (Édités par), *Contacts de langues et de cultures dans l'aire baltique / Contacts of Languages and Cultures in the Baltic Area, Mélanges offerts à Fanny de Sivers*, Uppsala Multiethnic Papers, XXXIX, Uppsala University, 103–116.
- Jurginis J., 1971, *Legendos apie lietuvių kilme*, Vilnius.
- Koerner E. F. K., 1995, *Professing linguistic historiography*, Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science, LXXIX, Amsterdam-Philadelphia.
- Koerner E. F. K., Asher R. E., 1995, *Concise history of the languages sciences from the Sumerians to the Cognitivists*, Oxford etc.
- Lepschy G., 1990, *Storia della linguistica*, I–III, Bologna.
- Lötsch R., 1987, Die These von der baltoslawisch-germanischen Spracheinheit in der Geschichte der Slawistik, Baltistik und Indoeuropäistik, – H.-J. Niederehe, K. Koerner, *History and historiography of linguistics*, III, Amsterdam, 737–746.
- Palionis J., Buchienė T., 1957, *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius.
- Renaissance linguistic archive. A first print-out, 1987, Ed. by M. Tavoni, Assistant ed. A. Pieraccini, Ferrara.
- Renaissance linguistic archive. A second print-out, 1988, Ed. by M. Tavoni & P. Lardet, Assistant eds P. U. Dini & M. Balluchi, Ferrara.
- Renaissance linguistic archive. A third print-out, 1990, Ed. by M. Tavoni & J. Flood, Assistant eds M. Balluchi & P. U. Dini, Ferrara.
- Robins R. H., 1973, Theory-orientation versus data-orientation: A recurrent theme in linguistics, – *Historiographia Linguistica*, I, 11–26.
- Romaschko S. A., 1993, Der Fehler: Ein Interpretationsproblem der Sprachwissenschaftsgeschichtsschreibung, – K. R. Jankowsky (Hrsg.), *History of linguistics 1993. Papers from the sixth international conference on the history of the language sciences (ICHoLS VI)*, Amsterdam-Philadelphia, 55–63.
- Sabaliauskas A., 1979–1982, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*, I–II, Vilnius.
- Simone R., 1975, *Theorie et histoire de la linguistique*, – *Historiographia Linguistica*, III, 353–378.
- Sjöberg A., 1969, Ob odnoj drevneprusskoj poslovice, – *Scando-Slavica*, XV, 275–276.
- Subačius G., 1996, On the category of mood in Lithuanian and Latin grammars during the Renaissance, – M. Tavoni (Ed.), *Italia ed Europa nella linguistica del Rinascimento: confronti e relazioni*, II, Modena, 207–212.
- Subačius G., 1993, Juozas Čiulda. Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisyklės, – *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, VI, Vilnius.
- Subačius G., 1995, La concezione della lingua lituana comune per S. Daukantas, – *Res Balticae*, I, 165–175.
- Subačius G., 1997, Antano Klemento žemaičių kalba, – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXXVII, 225–246.

Tavoni M., 1990, *La linguistica rinascimentale*, – G. C. Lepschy, *Storia della linguistica*, II, Bologna, 169–312.

Топоров, 1958 – Топоров В.Н., *Очерк истории изучения древнейших балто-славянских языковых отношений*, – ВСЯ III 134–161.

Vanags P., 1996, *Description of Latin grammar categories and Latvian case system in 17th c. Latvian grammars (with a comparative insight into Lithuanian grammars)*, – M. Tavoni (Ed.), *Italia ed Europa nella linguistica del Rinascimento: confronti e relazioni*, II, Modena, 213–221.